

کلمه رنگین کمان

سیر تاریخی ادبیات کودک در افغانستان

□ محمّد حسین محمّدی

الف - نشریات کودک و نوجوان

۱- سراج الاطفال

«سراج الاطفال» در سال ۱۹۱۹ به چاپ رسید. سراج الاطفال هر پانزده روز یک بار و با مدیریت محمود طرزی به چاپ می‌رسید، که بیشتر به مسائل جوانان می‌پرداخت و بعد از شانزده شماره متوقف شد. ظاهراً سراج الاطفال فقط نامش مناسب اطفال بوده و مطالبش خیر؛ چرا که در آن دوره هنوز آموزش و سوادآموزی اطفال آغاز نگردیده بوده در واقع سراج الاطفال مخصوص جوانان مترقی! آن زمان بوده است و چندان کاری به ادبیات کودک نداشته است.

سراج الاطفال گرچه به صورت ضمیمه‌ی سراج الاخبار نشر می‌شده اما سومین نشریه‌ی محسوب می‌گردد که در افغانستان منتشر شده است.^۳ محمود طرزی با نشر سراج الاطفال قصد داشت هر چه بیشتر ادبیات نو را در بین نوجوانان و جوانان گسترش دهد. عده‌ای نیز بر این عقیده‌اند که «محمود طرزی به خاطر این که کار را از ریشه درست کند، جهت تخدیر افکار نسل جوان «سراج الاطفال» را ضمیمه‌ی «سراج الاخبار» ساخت.»^۴

۲- کوچنیانو ژغ

سال انتشار «کوچنیانو ژغ» را نیافتم، و هیچ شماره‌ای از آن را نیز بدست آورده نتوانستم تا اطلاعات بیشتری کسب کنم. سید داود زهدی می‌گوید: «در آن سالها (۱۳۳۵ - ۱۳۴۵) ماهنامه‌ای زیر نام کوچنیانو ژغ از طرف مدیریت عمومی کتابخانه‌ی وقت که اکنون نام آن به ریاست کتابخانه‌های عامه مبدل گردیده به قطع و صحافت مقبول انتشار می‌یافت.» و اضافه می‌کند: «مترجمین و نویسندگان همیشگی این مجله عبارت بودند از محترم عثمان نژند، نگارنده‌ی این اثر (سید داود زهدی) و تنی چند دیگر.»

«کوچنیانو ژغ» بعد از بیش از پنج سال نشرات از طرف وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در قطار یک شمار مجلات دیگر... از نشر بازمانده.»^۵

۳- انیس اطفال

انیس اطفال روزهای جمعه پیوست با روزنامه‌ی «انیس» به نگارندگی «محترم غلام‌عمر شاکر» گاه در ۴ صفحه و گاه در ۸ صفحه انتشار می‌یافت؛ که حاوی قصه، شعر و مقالات برای کودکان و نوجوانان بوده است. نویسندگانی که در این نشریه قلم می‌زده‌اند: غلام‌عمر شاکر، جلال نورانی، سید داود زهدی و «به قول سید داود زهدی در کتاب درباره‌ی ادبیات کودک - تنی چند دیگر بوده‌اند؛ که ایشان نیز نام این «تنی چند دیگر» را ذکر نمی‌کنند. همچنین سال انتشار انیس اطفال را نیز «در سالهای ۴۵-۱۳۳۵» می‌گوید و سال دقیق انتشار آن را فاش نمی‌کند.

نگارنده‌ی این مقال نیز سال انتشار و شماره‌ای از آن را نیافت که به

در واقع اولین قدم در راستای اعتلای فرهنگ کشورمان، افغانستان، بر سر راه «مکتب حبیبیه» در سال ۱۹۰۳ میلادی، در دوران امیر عبداللّه خان بود و آغاز نهضت مشروطه خواهان که به سرعت گسترش یافت و باعث دگرگونی‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ژرفی در افغانستان شد.

حرکت نووم در این زمینه نشر جرییده‌ی «سراج الاخبار» توسط مولوی عبدالرؤف در سال ۱۹۰۶ و انتشار مجدد آن بعد از یک وقفه‌ی چند ساله توسط محمود طرزی بود که با انتشار مقالات و ترجمه‌هایی نوپایانه، یک حرکت فرهنگی نو را بنیاد نهاد. «این حرکت با به قدرت رسیدن امان‌الله خان به عنوان اولین پادشاه افغانستان در سال ۱۹۱۹ میلادی و استرداد استقلال سیاسی و پیروزی جنبش مشروطه خواهان در فضای اجتماعی و سیاسی کشور دگرگونی‌های ژرفی رخ می‌دهد» و مطبوعات پا به عرصه‌ی وجود می‌نهند و بعدها در سال هشتم نشر سراج الاخبار، نشریه «سراج الاطفال» به صورت ضمیمه‌ی آن به نشر می‌رسد.

در این زمان نثر ساده و روان که پیش از آن محمود طرزی است بجای نثر منشیانه و متکلف گذشته را می‌گیرد و طرزی با وجود مخالفت عده‌ای نثر ساده را پیش از پیش رواج می‌دهد.

عده‌ای بر این عقیده‌اند که ادبیات کودک در همین زمان آغاز شده است: «بعد از وزیدن نسیم معارف نوین و استرداد استقلال افغانستان (۱۹۱۹ عیسوی) تعدادی از ژورنالیستان و کارمندان مطبوعات و استادان معارف برای نوجوانان و جوانان اشعار و قطعاتی سروده‌اند.»^۱ سید داود زهدی، آغاز ادبیات کودک و نوجوان را در افغانستان سالهای ۱۳۳۵ خورشیدی به بعد می‌داند. ایشان می‌گوید: «در کشور عزیزمان طی سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ آثار خوب اما پراکنده برای اطفال انتشار یافت که اقبال نشر را به گونه‌ی کتاب نیافتند.»^۲ خصوصاً از سال ۱۳۴۲ به بعد و با کنار رفتن داود خان از اریکه‌ی قدرت، هوای تازه‌ای بر نویسندگان و فرهنگیان کشور می‌وزد.

قانون اساسی جدید به تصویب می‌رسد و برای مطبوعات و جراید عرصه‌ی جولان باز می‌گردد و نویسندگان با شور و هیجان بیشتری پا به عرصه‌ی فرهنگ می‌گذارند و حرفه‌ای تر به کار مطبوعات و ادبیات می‌پردازند. از میان نویسندگان این دوره عده‌ای نیز گاه‌گاهی برای نوجوانان قلم می‌زنند که بیشتر ناخودآگاه است تا خودآگاه و کم کم آثاری برای کودکان و نوجوانان در بعضی جاها به چشم می‌خورد.

از آنجا که ادبیات کودک در افغانستان اول مرتبه با نشریات این نثر سنی مطرح شده و بعد در زمینه‌ی شعر و داستان بطور مستقل، لازم است که در هر زمینه بطور جداگانه به پردازیم تا به نتیجه‌ی مطلوب‌تری برسیم.

احمد فوزی، مهریه هوتکی، سید داود زهدی، محمد حسن بیژن و نسرین وهاب.

و مترجمانی که در این دوره قلم زده‌اند.

هما صیقل، پیغله خالده بختیاری، محمد صدیق صدیقی، دانش میرحسام‌الدین برومند، محمد کریم عزیز، عاشق‌الله «باندوال» محمد همایون عزیز، لیلا حیرت، فخرالدین راستین، خالد برومند، آصف معروف، عبدالملک شرف، مهریه هوتکی، عبدالقیوم، عزیز احمد، سید داود زهدی، درویشی، حشمت‌الله ایمن، جمشید، میرخلیل‌الدین انصاری و جلال نورانی.

دور دوم «دکمکیانو انیس» بعد از یک وقفه‌ی چند ساله در اول دلو ۱۳۶۸ با مدیر - مسؤلی جلال نورانی دوباره آغاز به نشر می‌کند. البته در قطع بزرگ مجله‌ای و به صورت ماهانه. و در اولین یادداشت ماهش می‌نویسد:

«مجله‌ی محبوب شما بار دیگر در خدمت شماست.»

«دختران و پسران عزیز و گرامی! خوشحال هستیم که بعد از وقفه چند ساله بار دیگر مجله دکمکیانو انیس مجله‌ی محبوب دختران و پسران را به چاپ رسانیده و به دسترس شما قرار می‌دهیم. باید بگویم که خط نشراتی و اهداف این مجله مانند گذشته است. دکمکیانو انیس دوست و مونس شماست، بهترین مطالب آموزنده، داستانهای زیبا،

نوع مطالب درج شده در آن می‌پرداخت. و باز از قول سید داود زهدی می‌گوید که: «انیس اطفال مجله‌ای مصور بود. بعد از چند سال نشر از میان رفته و جایش را کمکیانو انیس گرفت که بصورت ماهانه به قلم جلال نورانی و دیگران انتشار می‌یافت.»

۴- دکوچیانو انیس

ظاهراً برخلاف گفته‌ی سید داود زهدی در سال ۱۳۴۹ «دکوچیانو انیس» جای «انیس اطفال» را می‌گیرد و دکوچیانو انیس به مدیریت و مسئولیت محمد طاهر پاکتهدا به صورت مستقل از طرف وزارت اطلاعات اوکلتور افغانستان، هر هفته جمعه‌ها به دست علاقه‌مندان می‌رسیده است. این نشریه به دو زبان اصلی کشور، دری و پشتو چاپ می‌شده است و در آن کسانی چون: فرشته، سلطانعلی سنبل، میرحسام‌الدین برومند، وحید و احمد حسینی قلم می‌زده‌اند.

مطالب معلوماتی و سرگرمیهای سالم را به شما عرضه می‌دارد. در این مجله که با همکاری مستقیم خود شما تهیه خواهد شد. چهره‌های برازنده از میان دختران و پسران با استعداد، خوش ذوق و لاین مکاتب معرفی می‌گردند. در مجله همچنان عکسهایی از کودکان میهن خود را به چاپ می‌رسانیم و درباره‌ی کشور خود، تاریخ آن و شهرها و مشاهیر وطن برای شما دوستان خوب و عزیز مطالب خواندنی و جالب تهیه خواهیم نمود. ما انتظار نامه‌های شما را داریم و امیدوار هستیم همکاری خود را با مجله خودتان آغاز نمایید.^۸

مجله با جلد رنگی و صفحات داخلی دو رنگ چاپ می‌گردد و مطالب نویسندگان داخلی رفته رفته در آن بیشتر نمودار می‌شود و کم‌کم تبدیل به مجله‌ای خوب برای این قشر می‌گردد و تا سال ۱۳۷۱ به صورت ماهانه منتشر می‌شود. نویسندگانی که در دوره‌ی دوم قلم می‌زده‌اند عبارتند از: جلال نورانی، نادره عبدالله، برشنا نظری، غلام حیدر یگانه، پروین پژواک، اسدالله جاهدی، عارف سربیار، نادره سکوت، بهشته امین، غلام مصطفی دوست، محمدولید ظریف، اسدالله رهنورد، نظری آریانا، میرحسام‌الدین برومند، سید داود زهدی.

مترجمانی چون: نظری آریانا، نادره سکوت، صالح محمد کهسار، فاطمه کابلی، اسدالله جاهدی، سراج‌الدین صنعتیار، میرحسام‌الدین برومند نیز با این مجله همکاری می‌کرده‌اند.

دکوچیانو انیس در قطع کوچک مجله‌ای، با جلد گلاسه و رنگی و در پنجاه و دو صفحه کاهی و به صورت سیاه و سفید منتشر می‌شده است. اما بیشترین مطالب آن را ترجمه از زبان‌های بیگانه تشکیل می‌داد و کمتر نوشته‌ای به قلم نویسندگان داخلی است. تصاویر و نقاشیهای آن نیز از منابع خارجی گرفته می‌شده است.

۵- دکمکیانو انیس

بعد از چند سال جای دکوچیانو انیس را «دکمکیانو انیس» می‌گیرد و کماکان مثل سابق هر هفته از طرف وزارت «اطلاعات اوکلتور» روزهای پنجشنبه منتشر می‌شود. قطع آن همان قطع سابق است. با جلد گلاسه و رنگی و صفحات داخلی آن نیز علاوه بر این که دو رنگ چاپ می‌شود، دو صفحه‌ی میانی آن نیز بصورت رنگه و گلاسه به چاپ می‌رسد. این نشریه از پنجاه و دو صفحه به چهل صفحه تقلیل می‌یابد و تا سال ۱۳۵۸ به مدیر مسؤلی «پیغله شفیقه نهیک» چاپ می‌شود. و در سال ۱۳۵۹ «نادیه» مدیر مسؤلی آن را بر عهده می‌گیرد.

هنوز کماکان بیشتر مطالب مجله را^۷ ترجمه تشکیل می‌دهد و اگر نوشته‌ای هم از نویسندگان داخلی چاپ می‌گردد درباره‌ی ادبیات نیست و اگر هست بسیار ضعیف و بیشتر بازنویسی افسانه‌هاست. آنهم بسیار ضعیف. نویسندگانی که در این دوره در مجله قلم می‌زده‌اند: میرحسام‌الدین برومند، نورهن، آصف معروف، مسعود پاکزاد،

اولین شماره پیشاهنگ در آغاز سال ۱۳۶۱ از طرف ارگان کمیته مرکزی (س.د.ج.ا) و شورای مرکزی (س.پ.ا) «سازمان پیشاهنگان افغانستان» منتشر شد. پیشاهنگ ابتدا تحت نظر هیأت تحریر و سپس با مدیر مسؤلی مریم بختیار به صورت ماهانه و در قطع بزرگ مجله‌ای و با جلد رنگی منتشر شد. و صفحات داخلی آن دو رنگ است و مانند دیگر مجلات به دو زبان دری و پشتو منتشر می‌گردد.

مجله‌ی ماهانه پیشاهنگ در راستای هدف کمیته مرکزی (س.د.ج.ا) حرکت می‌کرد و بیشترین مطالب خود را به سازمان پیشاهنگان افغانستان و کشورهای سوسیالیستی، اختصاص داده بود و کمتر به ادبیات کودک می‌پرداخت.

نویسندگان و مترجمانی مانند: رزاق رویین، سیدجواد پنجابی، صالح محمد کھسار، غوث کلام جانباز، احمدشاه سرگردان، پویا فاریابی، یاسمین نورانی، م. آبشار، مینه عمری، کابلی و... در آن قلم می‌زدند.

۷- روشنگ

روشنگ در سال ۱۳۶۸ به مدیر مسؤلی محب بارش برای کودکان و نوجوانان شروع به نشر کرد. روشنگ وابسته به سازمان‌های دولتی نبوده و به صورت ماهانه منتشر می‌شد. قطع آن مجله‌ای بزرگ و با جلد گلاسه و رنگی و صفحات داخلی آن نیز دو رنگ است. مطالب روشنگ بیشتر تراویده‌ی ذهن نویسندگان داخلی است و کمتر ترجمه، نگارنده این سطور فقط شماره‌ی اول تا سوم این نشریه را زیارت کرده است.

نویسندگان روشنگ که شامل مطالب ادبی، گزارش، تاریخی و... بوده اینها هستند: پروین پژواک، عین‌الدین نصر، فوزیه، میترا، شفیقه، محمد عالم لیب، جلال نورانی و برومند.

ب- شعر کودک و نوجوان

گرچه دستگیر پنجشیری معتقد است که از سال ۱۹۱۹ به بعد تعدادی از شاعران و فرهنگیان برای نوجوانان و جوانان اشعار و قطعاتی سروده‌اند، اما باید قبول کرد که تاکنون در افغانستان جریانی به عنوان شعر کودک در هیچ‌برهه از تاریخ این کشور به وجود نیامده است و اشعاری که زیر نام شعر کودک سروده شده‌اند، تقریباً همه درباره‌ی کودک است تا برای کودک چون اشعار «ایوب خاضع» که در دهه‌ی ۴۰ و سروده شده‌اند.

اما در این وانفسا کسانی بوده‌اند که نیم نگاهی به این عرصه از ادبیات داشته‌اند. ولی حرکت کوتاه و سطحی‌شان را بطور پی‌گیر دنبال نکردند و به جای نرساندند.

اولین فردی که تا حدی بطور آگاهانه در این عرصه گام نهاد و برای کتابهای درسی مکاتب اشعاری سرود، «آصف مایل» بود. پس از مایل «رویین» نیز اشعاری برای کودکان سرود و شروع خوبی نیز داشت. بعد از رویین می‌توان از «عبدالغفور رحیل» نام برد. او نیز برای کتابهای درسی شعر می‌سرود و از کسانی که جدی‌تر به این امر پرداخته‌اند از اینان می‌توان نام برد:

عبدالغفور پویا فاریابی با جمع‌آوری دو کتاب «کیوتران سپید صلح» و «با من بیا پروانه شو» در سال ۱۳۶۰، رزاق رویین با کتاب «افتو بارانک» در سال ۱۳۶۴، ناصر طهوری با کتاب «آوای کودکان» در سال ۱۳۶۴ و دستگیر پنجشیری با کتاب «آینده‌ی جهانیم» در سال ۱۳۶۵. و کسانی چون فضل حق فکرت، ثریا رحیل، مژده، پروین پژواک، و قهار عاصی و... تک پرداخت‌هایی درباره شعر کودک دارند. و از آنجا که سیر تاریخی این روند مورد نظر است به کیفیت کارها اشاره‌ای نمی‌کنم.

ج- داستان کودک و نوجوان

داستان برای کودکان و نوجوانان در کشور ما هیچ وقت جدی گرفته نشده است. کمتر نویسندگانی را می‌توان یافت که هم و غمش را در این راه گذاشته و برای این گروه سنی داستان خلق کرده باشد. و کسانی هم که به این زمینه پرداخته‌اند در واقع به دنبال چیزهای دیگری بوده‌اند تا ادبیات ناب کودک.

افرادی در دهه‌ی ۶۰ ظهور کرده‌اند و کتاب‌هایی برای کودکان و نوجوانان به چاپ رساندند که واقعاً هیچ کدام ادبیات ناب کودک نیست. مثلاً مجموعه‌ی «کیوتر سعادت» از میرحسام‌الدین برومند که از لحاظ ادبی و داستان‌نویسی بسیار در حد ضعیفی است و در مقدمه‌اش چنین می‌خوانیم: «اکثر قصه‌های برومند دارای فضای دوستی، مهربانی، رفاقت، صلح و آشتی است که با ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی جامعه کشورمان انطباق کامل دارد و به شیوه‌ی غیر مستقیم (که البته به نظر نگارنده‌ی این مقال بسیار هم مستقیم است) انعکاس دهنده‌ی نظریات و خواست‌های حزب و دولت می‌باشد.»

و البته این نظریات و خواست‌های حزب و دولت بسیار مهم و حیاتی بوده‌اند و اکثر مجموعه‌های مستقل دارای این شرط می‌باشند. اما در این بین عده‌ای دیگر نیز مطرح بوده‌اند که بدون از سیاست‌زدگی، برای کودکان و نوجوانان می‌نوشته‌اند. ولی بیشتر این داستانها به صورت کتاب مستقل برای کودکان و نوجوانان به چاپ نرسیده است.

و البته این بیشتر ناخواسته است چرا که «اکثر داستان‌نویسان کشور ما داستان‌هایی از دیدگاه کودکان نوشته‌اند، داستان‌هایی که گاه جزئی از خاطرات شخصی و تفکرات خود نویسنده است و نمی‌تواند داستان کوتاه اخلاقی (برای کودکان و نوجوانان) به شمار آید. زیرا در آنها فضای کودکانه وجود ندارد. بلکه هدف اصلی و اساسی ایجاد نوعی غم غربت زمان از دست رفته است.»

پویا فاریابی اینها را برای کودکان و نوجوانان می‌داند چرا که به نظر او «خوشبختانه موردی هست که قهرمان این داستانها کودکان و نوجوانانند.»

اما از کسانی می‌توان نام برد که برای این گروه سنی نوشته‌اند اینها هستند: اعظم رهنورد زریاب، غلام حیدر یگانه، میرحسام‌الدین برومند، قدیر حبیب، گل احمد نظری آریانا، سید داود زهدی، جمال فخری، جلال نورانی، محمد آصف معروف، حسین فخری، پاییز حسینی، محمد رازق فانی، پروین پژواک، عارف سرابیار و برشنا نظری.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- دستگیر پنجشیری / آینده‌ی جهانیم / مقدمه / کابل ۱۳۶۵.
- ۲- سید داود زهدی / سیری در ادبیات کودک، ص ۱۴، کابل
- ۳- افغانستان در پنج قرن اخیر، صدیق فرهنگ
- ۴- سرچ، سال اول، ش ۲، زمستان ۱۳۷۳، قم
- ۵- درباره‌ی ادبیات کودک، سید داود زهدی، ص ۱۴، کابل
- ۶- مأخذ فوق
- ۷- دکمکیانو انیس، دور دوم، شماره اول، دلو ۱۳۶۸
- ۸- درباره‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان / پویا فاریابی / کابل ۱۳۶۰
- ۹- کیوتر سعادت، مقدمه‌ی کتاب، میرحسام‌الدین برومند، کابل
- ۱۰- حسین گل‌کوهی، داستانها و دیدگاهها، مقاله‌ی کودک داستانی، پیشاور، ۱۳۷۴
- ۱۱- شکار فرشته، پویا فاریابی، کابل، ۱۳۶۱

